

نقش صله رحم در تعالی حسن خلق

زهرا نیک زاد*

صدیقه خادمی[□]

چکیده:

این مقاله با بهره گیری از آموزه های قرآنی، روایی و اخلاقی به روش توصیفی-تحلیلی به طرح این بحث پرداخت که، صله رحم در تعالی حسن خلق در ابعاد فردی، خانوادگی و اجتماعی چه نقشی داشته، چه رابطه ای میان این دو برقرار بوده و در ایجاد یک رابطه سالم میان اقوام، خویشان و در نهایت اجتماع تاچه اندازه توانسته موثر بوده باشد که بابررسی کتب اخلاقی و روایی این نتیجه در گفتار حاضر حاصل شد که؛ صله رحم، یکی از راههای تعالی حُسن خُلق بوده و رابطه ای تنگاتنگ میان این دو برقرار است به گونه ای که، خوش خُلقی از ابزارهای موفقیت افراد در ارتباطات شمرده شده و از این رو، این رابطه، مهرورزی و محبت به خویشان، آرامش و انبساط خاطری را به همراه داشته که سلامت جسم و روح را به دنبال داشته و از لوازم رسیدن به رضای الهی، روحیه سازگاری و مدارا با دیگران، ایثار و از خود گذشتگی و دوری از هرگونه خود محوری بوده که این خود، حسن خلق و خوش رفتاری با افراد را در پی داشته و در نهایت تعالی حُسن خُلق را به همراه خواهد داشت.

کلید واژه : صله رحم، حسن خلق، تعالی، قرابت، نیکی، رابطه، اثر.

*. دانش آموخته سطح ۳ تفسیر و علوم قرآن، معاونت پژوهشی مدرسه علمیه الزهرا (سلام الله علیها) محمود آباد.

□. دانش آموخته سطح ۳ فقه و اصول، مدرس مدرسه علمیه الزهرا (سلام الله علیها) محمود آباد.

از آیات قرآنی و روایات معصومان (علیهم السلام) چنین برداشت می شود که صله رحم دارای نقش و آثار فردی، خانوادگی و اجتماعی زیادی است و میان این آثار و صله رحم رابطه عینی وجود دارد که یکی از اثرات آن حسن خلق است، چنانکه در روایتی از امام صادق (علیه السلام) آمده است که: صله رحم خلق را نیکو می کند (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۲، ص ۱۵۱). از دیدگاه قرآن کریم نیز صله رحم به اندازه ای مهم است که، خداوند متعال آن را در ردیف پرستش خویش قرار داده است (بقره/۸۳).

با توجه به اهمیت صله رحم و حسن خلق در اسلام، در این گفتار بر آنیم تا رابطه این دو را در آموزه های قرآنی و اجتماعی، منابع و متون روایی و اخلاقی مرتبط با موضوع بررسی کنیم، که با جستجو در کتب روایی از جمله: اصول کافی، وسائل الشیعه، تحف العقول و ... و کتب اخلاقی مانند: مفاتیح الحیاء، ارزشهای اجتماعی در قرآن، خانواده در اسلام و ... نتوانستیم کتابی با این عنوان خاص که نقش صله رحم در تعالی حسن خلق را بررسی کرده باشد بیابیم؛ از این رو در صدد برآمدیم تا در این مقاله در حد بضاعت اندک خویش به بررسی رابطه این دو پرداخته و به این سوال پاسخ دهیم که صله رحم در تعالی حسن خلق در ابعاد فردی، خانوادگی و اجتماعی چه نقشی ایفا می کند و تا چه اندازه می تواند در ایجاد یک رابطه سالم و سازنده میان اقوام و خویشان و جامعه موثر واقع شود که بنظر می رسد میان صله رحم و تعالی حسن خلق رابطه دو سویه و تنگاتنگی وجود دارد که با توجه به آیات و روایات مربوطه آن را بیان خواهیم کرد.

۱. مفهوم شناسی

۱-۲ صله رحم:

محبت و سلوک داشتن با خویش و اقرباء، شریک گردانیدن خویشان را با خود در خیرات دنیوی (دهخدا، ۱۳۷۷ش، ج ۱۰، ص ۱۵۰۳۳) همچنین دیدار کردن و دیدن خویشاوندان و دوستان است (خرمشاهی،

۱۳۷۷ش، ج ۲، ص ۱۳۸۱) و خویشاوندی را پیوندی بین افراد دانسته اند که برپایه هم خونی، زناشویی، شیر خواری و ... شکل می گیرد (بستان، ۱۳۹۰ش، ص ۱۴۰).

در متون دینی واژه هایی مانند؛ «ارحام»، «اولوالارحام»، «اولوالقربی»، «ذوی القربی»، «اقربون» و مشتقات آنها که از دو ماده «رحم» و «قربت»، مشتق شده اند، از مفهوم خویشاوندی حکایت می کنند. ماده نخست یعنی رحم، به خویشاوندان نسبی اختصاص دارد؛ این کلمه در لغت عرب به معنای عضو خاص بدن مادر است که رشد و نمو جنین در آن صورت می گیرد و اطلاق آن بر خویشاوندان نسبی و هم خون از باب استعاره و با عنایت به این نکته بوده که آنان از رحم یک مادر به دنیا آمده اند (راغب اصفهانی، ۱۳۲۴ق، ص ۱۹۱).

۱-۳ قربت:

هر چند از نظر لغوی قیدی در آن اخذ نشده و علی القاعده می تواند نزدیکان سببی را نیز شامل شود؛ اما با مراجعه به منابع لغت، فقه و تفسیر مشخص می شود که غالباً به معنای قربت نسبی به کار رفته است و از این رو، رابطه سببی را باید نوعی قربت مجازی و تنزیلی به شمار آورد (بستان، ۱۳۹۰ش، ص ۱۴۰).

از نظر گستره مصداقی، با توجه به اینکه در منابع دینی حد مشخصی برای خویشاوندی تعیین نشده است، باید به عرف رجوع شود و از آنجا که خویشاوندان در نگاه عرف به خویشاوندان دور و نزدیک تقسیم می شوند، می توان نتیجه گرفت که نزدیک بودن در صدق مفهوم خویشاوندی دخیل نیست و با توجه به این که واژه، مقلوب کلمه وصل است به نظر می رسد صله رحم به معنای هر عملی باشد که به نحوی موجب اتصال و ارتباط بین خویشاوندان گردد، اما مفهوم صله رحم در اصطلاح خاص آن، که در آموزه های دینی بکار رفته، به معنای مطلق ارتباط با خویشاوندان نیست، بلکه بر ارتباط مثبت با آنان دلالت دارد، چون اسلام ارتباطات منفی در قالب دشمنی و آزار و اذیت. مانند اینها را در نقطه مقابل صله رحم، یعنی از مصادیق قطع رحم می داند (بستان، ۱۳۹۰ش، ص ۱۴۱-۱۴۳).

۱-۴ حسن خلق:

حسن خلق دو معنا دارد معنای عام و معنای خاص. حسن به معنای عام عبارت است از؛ عموم خصلت های پسندیده که لازم است انسان، روح خود را به آن بیاراید. حسن خلق به معنای خاص عبارت است از؛ خوش رویی، خوش رفتاری، حسن معاشرت و برخورد پسندیده با دیگران (مقدس نیا، بی تا، ص ۲۱).

امام صادق (علیه السلام) در بیان حسن خلق به معنای خاص، فرمودند: «تُلِينُ جَانِبَكَ وَ تُطِيبُ كَلَامَكَ وَ تَلْقَى أَخَاكَ بِبِشْرِ حَسَنٍ؛ حسن خلق آن است که برخوردت را نرم کنی، سخت را پاکیزه سازی و برادرت را با خوش رویی دیدارنمایی». (شیخ صدوق، ۱۴۱۳ق، ج ۴، ص ۴۱۲؛ محمدی ری شهری، ۱۳۸۴ش، ج ۴، ص ۱۵۲۴).

۲. چرایی و رابطه صله رحم با تعالی حسن خلق:

در این قسمت به چرایی و فلسفه صله رحم و حسن خلق از منظر آیات و روایات پرداخته و سپس به رابطه این دو با هم اشاره خواهد شد.

۲-۱ چرایی صله رحم:

پیوند با خویشاوندان و نیکی به آنان به ویژه پدر و مادر که یکی از مصادیق مهم صله رحم است، از راههای مهم رشد و تعالی و تقرب به خدای سبحان است که پس از ایمان به خدا از با فضیلت ترین اعمال دینی به شمار می آید و اجر و پاداش مادی و معنوی فراوانی دارد، این پیوند چنان مهم است که به اجماع عالمان شیعه بر پایه ادله سه گانه کتاب، سنت و عقل از واجبات مهم دینی شمرده شده و برای دستیابی به آن، سفر یک ساله نیز توصیه شده است. (جوادی آملی، ۱۳۹۲ش، ص ۲۰۹) و ایجاد ارتباط صمیمانه با ارحام و نزدیکان و دیدار با آنها و رفع نیازها و حوائج ایشان در حد مقدورات، جزء وظایف دینی ما محسوب شده و از اهمیت و ارزش انسانی، عاطفی و اجتماعی خاصی برخوردار است، و در اهمیت آن همین بس که قرآن کریم صله رحم را یکی از نشانه های ایمان معرفی نموده و می فرماید: «وَالَّذِينَ يَصِلُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ وَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ وَ يَخَافُونَ سُوءَ الْحِسَابِ»

(رعد/۲۱) «کسانی هستند که به آنان امر فرموده ارتباط برقرار کنند، صله رحم می کنند و از خدای خود خشیت دارند و از بدی حساب می ترسند». (بیگی، ۱۳۸۹، ص ۴۰۳)

۲-۲ چرایی تعالی حسن خلق:

حسن خلق محبوبترین و ارزشمندترین عمل نزد خدا پس از واجبات الهی است (جوادی آملی، ۱۳۹۲ش، ص ۳۳۳) و نقطه آغاز در تهذیب و تزکیه، حسن سلوک و خوش رفتاری با مردم است و این نقطه در اخلاق اسلامی جایگاه خاصی دارد. (مهدوی کنی، ۱۳۷۸ش، ص ۵۳۵) چنانکه خداوند در قرآن کریم، پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله و سلم) را به عنوان الگوی برتر حسن خلق معرفی می نماید، «وَإِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ» (قلم/۴) و بعثت انبیاء طبق روایات معتبر اسلامی بر اصل تکامل انسان استوار است و تکامل انسان، در گرو تکامل و تعالی اخلاق است، چنان که پیامبر اسلام فرمودند: «إِنَّمَا بُعِثْتُ لِأَتَمِّمَ مَكَارِمَ الْأَخْلَاقِ» (طبرسی، ۱۴۱۲ق، ص ۸؛ مجلسی، ۱۴۰۴ق، ج ۷، ص ۳۲).

امام صادق (علیه السلام) نیز در این باره می فرمایند: «مَا يَقْدَمُ الْمُؤْمِنُ عَلَى اللَّهِ عَزَّوَجَلَّ بِعَمَلٍ بَعْدَ الْفَرَائِضِ أَحَبُّ إِلَى اللَّهِ تَعَالَىٰ مِنْ أَنْ يَسَعَ النَّاسَ بِخُلُقِهِ؛ مومن بعد از انجام واجبات، عملی محبوب تر از خوش اخلاقی با مردم نزد خدای تعالی نمی آورد». (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۲، ص ۹۹؛ حر عاملی، ۱۴۰۹ق، ج ۱۲، ص ۱۵۰؛ مجلسی، ۱۴۰۴ق، ج ۸، ص ۱۶۸) باتوجه به اهمیت حسن خلق و تعالی آن درآیه و روایات ذکرشده، امام صادق (علیه السلام) در روایت دیگری این چنین فرمودند: «بد اخلاقی ایمان را تباه می کند چنان که سرکه غسل را» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۲، ص ۳۲۲؛ حر عاملی، ۱۴۰۹ق، ج ۱۲، ص ۱۵۲).

۲-۳ رابطه صله رحم با تعالی حسن خلق:

این ادب معاشرت، اختصاص به بستگان با تقوا و حزب الهی هم ندارد، بلکه یک وظیفه اخلاقی است، حتی نسبت به آنان که اهل گناهند؛ چه بسا به برکت رفت و آمدهای بستگان صالح، فاجران هم راه صلاح پیش گیرند و تأثیر بپذیرند؛ گاهی ترک مراوده و رفت و آمد، سبب می شود که بستگان معصیت کار، در گناه و بیراهه خود بیشتر پیش روی کنند ولی حفظ رابطه، جلوی بدتر شدن آنان را می گیرد. در این صورت، تکلیف، همچنان نگهبانی از این خط ارتباط و پیوند خویشاوندی است (محدثی، ۱۳۹۱ش، ص ۱۵).

در مواردی که بین بستگان انسان، افراد نیازمند وجود داشته باشد، باید آنها را بر دیگران مقدم داشته و از آنجا که اینگونه مسائل، فطری و سنن اجتماعی است، اسلام روی آن تأکید دارد تا جایی که قرآن کریم کمک به بستگان را جزء حقوق مالی ثروتمندان محسوب داشته و آنجا که سخن از کمک به اقوام و خویشان به میان آمده، آن را به عنوان حق واجب ذکر کرده است (تلخیص از مهدوی کنی، ۱۳۷۸ش، ص ۵۴۱).

۴. نقش اثرات صله رحم در تعالی حسن خلق اجتماع:

مهمترین راهبرد در تعالی حسن خلق از دیدگاه اسلام، تقویت باورهای دینی و رشد اخلاقیات فردی است، روشن است که برای تحقق این راهبرد یعنی رسیدن افراد به سطح اخلاقی مطلوب، قبل از هر چیز باید از خانواده ها شروع کرد، چرا که خانواده با اینکه کوچکترین نهاد اجتماعی است اما مهمترین و اثر گذارترین نهاد برای تعالی اخلاقی جامعه محسوب می شود. وجود روابط بین خویشاوندان، اتصال بین آنها را نشان می دهد و در تعالیم اسلام هم بر اصل صله رحم تأکید شده است. صله رحم، زمینه را برای حمایت های عاطفی و اجتماعی فراهم می کند و باعث برون ریزی عاطفی، حل مشکلات زندگی، افزایش محبت و ارتباط محکم قلبی، ایجاد آرامش و انبساط خاطر، سلامتی و شادابی جسم و روح و رفع فقر و ... می گردد.

لذت دیدار با اقوام و خویشان و یاد آوری خاطراتی که با یکدیگر دارند، قابل انکار نیست؛ کسی نیست که از دیدار پدر و مادر و دیگر اقوامش و ابراز محبت و نیکی به آنها، شادمان نشود، و اگر روح شادی و نشاط در یک خانواده برقرار باشد، از بسیاری از مشکلات جامعه کاسته می شود.

با توجه به روایات وارده، صله رحم احسان و محبتی است که شعاع آن کانون خانواده ها را پر نور، دل ها را روشن و عمر ها را طولانی می کند.

از این رو سازگاری با دیگران و کنار آمدن با توقع ها، سلیقه ها، خواسته ها و حرف ها را در افراد ایجاد کرده، به تدریج برای انسان این روحیه فراهم می شود که انسان حقوق دیگران را شناخته و در صدد رعایت آن بکوشد و تنها «خود» را نبیند و دیگری را بر خود ترجیح دهد و اوج این روحیه سازگاری را در بین همسران می توان مشاهده کرد زیرا همسران موفق آنانی هستند که به دور از هرگونه خود محوری و تعصب های ناروای خویشاوندی و ... در نشان دادن احسان و نیکی و رفتارهای محبت آمیز به یکدیگر و به خویشان یکدیگر از هم پیشی می گیرند و در سایه این گونه احسانها نه تنها بذر محبت در میان آن دو بارور شده بلکه در میان خانواده و سایر خویشاوندان نیز بارور می گردد، بطوری که این ابراز محبت ها و مهر ورزی ها از تنش های روانی افراد کاسته و سلامت جسم و روح آنها را به دنبال دارد و در نتیجه عمرها طولانی می شود، چنانکه پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله و سلم) فرموده اند: «... صَلَّةُ الرَّحِمِ تَزِيدُ فِي الْعُمُرِ...» (حمیری، ۱۴۱۳ق، ص ۷۶؛ حرانی، ۱۴۰۴ق، ص ۷؛ صدوق، ۱۴۱۴ق، ج ۴، ص ۳۶۸).

تجربه و وجود نمونه های فراوان عینی، نشان می دهد که اگر نیکی ها و محبت ها بروز داده نشوند و افراد از محبت والدین و خویشان محروم باشند، آنها نمی توانند با افراد جامعه سازگاری اخلاقی داشته و عدم سازگاری اخلاقی با افراد اجتماع یعنی نداشتن قدرت حسن خلق در جامعه و این ها همگی نشان دهنده تاثیر عمیق صله رحم بر تعالی حسن خلق است.

نتیجه:

مجموع گفتار این است که صله رحم و رفت و آمد های خانوادگی، نقش بسزایی در تکامل انسان و تعالی حسن خلق وی داشته به طوری که تزکیه فرد یکی از اثرات مهم آن است زیرا انسانی که با دیگران وبه ویژه خویشاوندان خود بیشتر ارتباط دارد خویشتن خود را شناخته و از عیوب خویش آگاه و خود محوری و تکبر در چنین شخصی، جای خود را به خدا محوری و از خود گذشتگی می دهد و فردی که خدا را محور اعمال خود قرار داده است، قطعاً خلُقش هم نیکو می گردد و از آنجایی که انسان موجودی اجتماعی آفریده شده، تکاملش نیز با اجتماع گره خورده است و در نتیجه صله رحم و ارتباط و مهر ورزی با خویشاوندان، از طرفی ایجاد محبوبیت، ارتباط محکم قلبی و کاستن تنش های روحی و روانی کرده، که آنها آرا مش و انبساط خاطر و سلامت جسم و روح وی را بدنبال دارند و از طرفی دیگر اثراتی مثل، وسعت رزق و آبادی شهر ها و ... را به دنبال دارد که هر یک از آنها در تعالی حسن خلق فرد تأثیر بسزایی دارد و فردی که در جستجوی تعالی حسن خلق و در نهایت کسب رضای الهی است، به ارحام خود رسیدگی می کند که لازمه ارتباط با ارحام و رسیدگی به آنها، داشتن خلق نیکو است.

منابع و مأخذ:

* قرآن کریم

۱. افروز، غلامعلی، (۱۳۹۰ش)، روان شناسی خانواده همسران برتر، تهران: انتشارات انجمن اولیا و مربیان، چ ۱۱.
۲. برقی، احمد بن محمد، (۱۳۷۱ق)، المحاسن، قم: دار الکتب الاسلامیه، چ ۲.
۳. بستان (نجفی)، حسین، (۱۳۹۰ش)، خانواده در اسلام، قم: انتشارات سبحان.
۴. بیگی، روح الله، (۱۳۸۹ش)، ارزشهای اجتماعی در قرآن، تهران: انتشارات اسوه.
۵. تمیمی آمدی، عبد الواحد بن محمد، (۱۴۱۰ق)، غرر الحکم و درر الکلم، تحقیق: سید مهدی رجایی، قم: دار الکتب الاسلامیه، چ ۲.
۶. جوادی آملی، عبدالله، (۱۳۹۱ش)، مفاتیح الحیاء، تحقیق: محمد حسین فلاح زاده و دیگران، قم: مرکز نشر اسراء، چ ۷۰.
۷. حرانی، حسن بن علی بن شعبه، (۱۴۰۴ق)، تحف العقول عن آل الرسول (صلی الله علیه و آله)، قم: جامعه مدرسین، چ ۲.
۸. حرعاملی، محمد بن حسن، (۱۴۰۹ق)، وسائل الشیعه، قم: موسسه آل البيت (ع).
۹. حلی، احمد بن محمد بن فهد، (۱۴۰۷ق)، عدۃ الواعی و نجاح الساعی، تحقیق: احمد موحدی قمی، قم: دار الکتب الاسلامیه.
۱۰. حمیری، عبدالله بن جعفر، (۱۴۱۳ق)، قرب الاسناد، قم: موسسه آل البيت (علیهم السلام).
۱۱. خرمشاهی، بهاء الدین، (۱۳۷۷ش)، دانش نامه قرآن، تهران: گلشن.

۱۲. دهخدا، علی اکبر، (۱۳۷۷ش)، لغت نامه دهخدا، تهران: انتشارات روزنه، چ ۲.
۱۳. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، (۱۳۲۴ق)، مفردات الفاظ القرآن، بی جا: نشر کتاب.
۱۴. سالاری فر، محمد رضا، (۱۳۸۳ش)، نظام خانواده در اسلام، قم: انتشارات سنابل.
۱۵. صدوق، محمد بن علی بن بابویه، (۱۳۶۲ش)، الخصال، قم: جامعه مدرسین.
۱۶. صدوق، محمد بن علی بن بابویه، (۱۴۱۳ق)، من لا یحضره الفقیه، قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه، چ ۲.
۱۷. طبرسی، حسن بن فضل، (۱۴۱۲ق)، مکارم الأخلاق، قم: الشریف الرضی، چ ۴.
۱۸. کلینی، محمد بن یعقوب بن اسحاق، (۱۴۰۷ق)، الکافی، تهران: دار الکتب الاسلامیه، چ ۴.
۱۹. لثی واسطی، علی بن محمد، (۱۳۷۶ش)، عیون الحکم و المواعظ، تحقیق: حسین حسینی بیرجندی، قم: دارالکتب الاسلامیه.
۲۰. مجلسی، محمد باقر، (۱۴۰۴ق)، مرآة العقول فی شرح اخبار آل الرسول، تحقیق: سید هاشم رسولی محلاتی، تهران: دارالکتب الاسلامیه، چ ۲.
۲۱. مجلسی، محمد تقی، (۱۴۰۶ق)، روضه المتقین فی شرح من لا یحضره الفقیه، تحقیق: حسین موسوی کرمانی، قم: موسسه فرهنگی اسلامی کوشانبور، چ ۲.
۲۲. محدثی، جواد، (۱۳۱۹ش)، اخلاق معاشرت، مترجم: حمیدرضا شیخی، قم: دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم موسسه بوستان کتاب، چ ۳۲.
۲۳. محمدی ری شهری، محمد، (۱۳۸۴ش)، میزان الحکمه، قم: دار الحدیث، چ ۵.
۲۴. مقدس نیا، مهدی، (بی تا)، آداب معاشرت، بی جا: بی نا.
۲۵. مهدوی کنی، (۱۳۷۸ش)، نقطه های آغاز در اخلاق عملی، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی، چ ۸.